

Türk Devletleri Teşkilatı'nın (TDT) Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT), Karadeniz Ekonomik İş Birliği Örgütü (KEİ) ve Gelişen Sekiz Ülke (D-8) Örgütleri ile Mukayesesi

Comparison of the Economic Cooperation Organization (ECO), the Black Sea Economic Cooperation Organization (BSEC), and the Developing Eight Countries (D-8) Organizations with the Organization of Turkic States (OTS)

Cüneyt Akin

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Çağdaş
Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Bölümü, Afyon, Türkiye,
cuneyt.akin@aku.edu.tr,
ror.org/03a1crh56

Öz: Bu çalışma, Türkiye'nin dış politikasında Özal döneminden itibaren görülen değişimi ele almaktadır. Batı ve Avrupa merkezli yapılara ek olarak, Türkiye'nin doğuya ve bölgeye yönelik açılımlarını da değerlendirmektedir. Bu kapsamda, Türkiye'nin kurucu ya da öncü olduğu dört bölgesel örgüt—Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT), Karadeniz Ekonomik İş Birliği Örgütü (KEİ), Gelişen Sekiz Ülke (D-8) ve Türk Devletleri Teşkilatı (TDT)—karşılaştırmalı bir yaklaşımla incelenmiştir. Çalışmada bu örgütlerin kuruluş amaçları, yapıları, üyelik koşulları, kapasiteleri, resmi dilleri ve merkezleri karşılaştırılmıştır. EİT, KEİ ve D-8 ekonomik iş birliğine odaklanırken, TDT daha çok kültürel ve dil temelli ortaklıklara dayanır. Üyelik açısından KEİ ve D-8'e katılım daha açıkken, TDT yalnızca Türk dili konuşan ülkeleri kapsar. Kurumsal yapılar da farklılık göstermektedir; örneğin TDT, Devlet Başkanları Konseyi ve Aksakallar gibi özgün organlara sahiptir. Nüfus, yüzölçümü ve ekonomik büyüklük açısından örgütler arasında büyük farklar vardır. D-8 en geniş nüfusa ve ekonomik hacme sahipken, TDT kültürel ortaklıklarıyla öne çıkar. Örgütlerin merkezleri İstanbul ve Tahran'da yer almakta, resmi diller olarak ise genellikle İngilizce kullanılmaktadır. Bulgular, TDT'nin kültürel odaklı yapısının, diğer örgütlerin ekonomik hedeflerini tamamladığını göstermektedir. TDT ile EİT arasında kurumsal iş birlikleri geliştirilmiştir. Ayrıca, KEİ, D-8 ve TDT gibi yapılar Soğuk Savaş sonrası dönemde ortaya çıkmıştır. Türkiye, bu dört örgütteki üyeliğiyle dış politikasında siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda aynı anda etki oluşturabilmektedir. Sonuç olarak çalışma, Türkiye'nin doğuya yönelen politikalarını somut verilerle açıklamakta ve TDT'nin diğer üç yapı içindeki yerini ve farklarını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: TDT, EİT, KEİ, D-8

Geliş Tarihi/Received: 03.11.2025
Kabul Tarihi/Accepted: 08.03.2026
Yayımlanma Tarihi/ Published Online:
16.03.2026

Abstract: This study examines the shift in Türkiye's foreign policy since the Özal era, highlighting its move beyond Western and European-centered organizations toward eastern and regional partnerships. It focuses on four regional organizations where Türkiye plays a founding or leading role: the Economic Cooperation Organization (ECO), the Black Sea Economic Cooperation (BSEC), the Developing Eight (D-8), and the Organization of Turkic States (OTS). Using a comparative approach, the study analyzes their goals, structures, membership rules, capacities, official languages, and headquarters. While ECO, BSEC, and D-8 prioritize economic cooperation, OTS is based on shared cultural, linguistic, and historical ties, with more limited membership restricted to Turkic-speaking countries. These organizations differ significantly in size and scope—D-8 has the largest population and economy, while OTS emphasizes cultural unity. Most use English as an official language and are headquartered in Istanbul or Tehran. The findings suggest that OTS's identity-focused mission complements the economic goals of the other organizations, and that cooperation—especially between OTS and ECO—has increased over time. Emerging mostly after the Cold War, these platforms allow Türkiye to pursue a multidimensional foreign policy by combining political, economic, and cultural tools. The study ultimately shows how Türkiye's regional involvement supports its eastern-oriented strategies and underscores the distinct role of the OTS among these four organizations.

Keywords: OTS, ECO, BSEC, D-8

Extended Abstract

This study offers a comparative and analytical examination of four international and regional organizations in which Türkiye has played a founding or leading role: the Economic Cooperation Organization (ECO), the Black Sea Economic Cooperation (BSEC), the Developing Eight Countries (D-8), and the Organization of Turkic States (OTS). These organizations, established in the aftermath of the Cold War, reflect Türkiye's strategic shift from a traditionally Western/European-oriented foreign policy to a more multi-directional and regionally engaged foreign policy vision. The analysis explores how each organization aligns with or diverges from Türkiye's foreign policy objectives, particularly in terms of political, economic, and cultural integration.

In methodological terms, the comparison is structured around explicit criteria (economy-politics, language/cultural policy, identity-based membership, geographical scope, and institutional structure). In addition, the revised analysis considers not only Türkiye's role but also the motivations and functional expectations of other member states when joining and operating within these organizations.

Historically, the Turkish Republic exhibited a strong tendency to join Western-led international organizations such as the League of Nations, the United Nations, the European Council, and others. This pattern remained largely unchanged until the 1980s, when President Turgut Özal's policies introduced a new approach that emphasized regional partnerships and proactive foreign engagement in Türkiye's surrounding regions. This pivot gave rise to institutional initiatives led or co-led by Türkiye, including the ECO, BSEC, D-8, and later, the OTS.

The Economic Cooperation Organization (ECO), established in 1985 by Türkiye, Iran, and Pakistan, is primarily a regional economic organization that emphasizes trade, infrastructure, and regional integration among its ten member states. It has a population of approximately 550 million and a GDP of around \$1.9 trillion. Its structure includes summits, ministerial councils, planning bodies, and a secretariat located in Tehran. ECO's inclusive and regionally focused agenda aligns with Türkiye's interests in Central and South Asia.

In contrast, the Organization of Turkic States (OTS), formally institutionalized in 2009 and renamed in 2021, is built on shared linguistic, cultural, and historical ties among Turkic-speaking nations. Although the idea of such an organization dates back to a 1992 meeting of Turkic republics in Ankara, it took nearly two decades for it to become a formal entity. With its headquarters in Istanbul, OTS includes five full members and three observers, and conducts its affairs in various Turkic languages and English. It is unique among the four in its identity-based membership model and cultural emphasis, although it also pursues political and economic cooperation.

The Black Sea Economic Cooperation (BSEC), established in 1992, serves as a platform for regional economic and political collaboration among 13 countries in the Black Sea region. Headquartered in Istanbul, BSEC reflects Türkiye's strategic interests in the Balkans, the Caucasus, and the Black Sea basin. Unlike OTS, BSEC is open to a broader membership base that includes both coastal and non-coastal states, and even countries without Turkic or historical connections to Türkiye. Its official languages are English and Russian, and it has a GDP of about \$2.95 trillion.

The Developing Eight Countries (D-8) was founded in 1997 under Turkish leadership as a cooperation mechanism among eight large Muslim-majority developing countries. Its main objectives are economic development, trade enhancement, and reducing dependency on Western economies. The group includes countries from Asia, Africa, and the Middle East, and together they represent a population of approximately 1.2 billion and a GDP of \$4 trillion. D-8, like OTS, is headquartered in Istanbul, but it differs in its broader, more global scope and economic focus.

Despite their differences in purpose and structure, the four organizations share several common goals, including fostering cooperation in trade, investment, transportation, energy, tourism, and cultural

exchange. Notably, Türkiye is the only country that holds membership in all four, underlining its central role in shaping regional cooperation platforms. The organizations also produce long-term strategic documents, such as OTS's 2040 Vision and D-8's 2012–2030 Vision, that formalize their aspirations for sustainable development and integration.

The analysis reveals that the OTS stands out due to its identity-based foundation rooted in Turkic heritage, which sets it apart from the more functionally oriented ECO, BSEC, and D-8. However, the organizations are not mutually exclusive in their goals. In fact, there is significant functional complementarity between the cultural-political objectives of the OTS and the economic integration priorities of the other three. This is exemplified by the institutional cooperation agreements signed between OTS and ECO, as well as with D-8, aiming to coordinate efforts in areas like human development, environmental sustainability, and infrastructure.

The establishment timelines of these organizations also reflect broader geopolitical trends. While ECO predates the collapse of the Soviet Union, BSEC, D-8, and OTS emerged directly from the post-Cold War geopolitical reordering. Their creation corresponds to Türkiye's attempt to capitalize on newly formed regional dynamics, particularly in Central Asia, the Caucasus, and the Muslim world.

In conclusion, this comparative study demonstrates how these organizations collectively represent different facets of Türkiye's foreign policy strategy. While ECO and D-8 prioritize economic cooperation and integration into the global economy, BSEC focuses on regional political and economic stability, and OTS emphasizes cultural solidarity among Turkic states. Together, they form a multi-dimensional architecture that reflects Türkiye's ambition to balance its historical Western orientation with proactive leadership in regional and identity-based multilateralism.

1. Giriş

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, devletler arasında farklı amaçlara dayalı bölgesel örgütlenmelerin sayısında belirgin bir artış görülmüştür. Bu dönemde ortaya çıkan bölgesel girişimler, çoğunlukla iki kutuplu uluslararası sistemin etkisi altında şekillenmiş; süper güçlerin yönlendirdiği ittifaklar, bölgesel çatışmaları önlemeye yönelik yapılanmalar ve bölgesel ekonomik gruplaşmalar biçiminde gelişmiştir (Acharya, 2002, ss. 21–24).

Soğuk Savaş'ın sona ermesi, devletlere süper güç baskısından görece bağımsız biçimde bölgesel iş birliği geliştirme imkânı sağlamıştır. Bu süreçte devletler arası bölgesel iş birliğinin gündemi de çeşitlenmiş ve yeni iş birliği alanları ortaya çıkmıştır (Fawcett, 1995, ss. 17–23). Dolayısıyla, uluslararası sistemde ortaya çıkan yeni jeopolitik ve jeoekonomik dengeler, bölgesel örgütlenmelerin hızla çoğalmasına zemin hazırlamıştır. Küreselleşmenin etkisiyle devletler arası karşılıklı bağımlılığın artması, ekonomik kalkınma, enerji güvenliği, ulaşım ağlarının entegrasyonu ve kültürel etkileşim gibi alanlarda çok taraflı iş birliği girişimlerini teşvik etmiştir.

Türkiye özelinde ise, Cumhuriyet dönemindeki Türk dış politikasının dikkat çeken yönlerinden biri, Birinci Dünya Savaşı sonrasında şekillenen uluslararası düzende, yeni kurulan örgütlere katılım yönünde bir eğilim sergilenmesidir. Türkiye, bağımsızlık savaşını tamamladıktan sonra Batılı ülkelerle ilişkilerini yeniden tesis etmiş ve bu ülkelerin öncülüğünde kurulan ilk uluslararası örgütlerde yer almıştır. Bu bağlamda benimsenen Batı/Avrupa odaklı dış politika yaklaşımının bir sonucu olarak, Türkiye, Uluslararası Çalışma Örgütü ve Milletler Cemiyeti'ne kuruluşlarından yaklaşık on iki yıl sonra üye olsa da İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Milletler Cemiyeti'nin yerine geçen Birleşmiş Milletler'e kurucu üye olarak katılmıştır. Türkiye daha sonra Dünya Sağlık Örgütü, Avrupa Konseyi, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ile Dünya Ticaret Örgütü gibi birçok uluslararası kuruluşun da kurucuları arasında yer almıştır. Öte yandan, Batı/Avrupa merkezli olmayan bir yapı olan İslam İşbirliği Teşkilatı'nın da kuruluş sürecinde aktif rol üstlenmiştir.

Bu genel eğilimin istisnası ise, Türkiye'nin NATO'ya katılım sürecinde görülmüş; bu örgüte kuruluşundan üç yıl sonra dâhil olunmuştur. Batı/Avrupa merkezli uluslararası örgütlere yönelim, Özal dönemine kadar Türk dış politikasının temel çizgilerinden biri olmuştur. Ancak Özal'la birlikte Türkiye, çevre bölgelerdeki ülkelerle ilişkilerini derinleştirerek yeni bölgesel iş birliklerine öncülük etmeye başlamıştır. Bu değişimle birlikte, Ateş'in (2014) "doğu eksenli" olarak tanımladığı yönelim netleşmiş; bu çerçevede Türkiye, sırasıyla Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT), Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ), Gelişen Sekiz Ülke (D-8) ve Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi (Türk Konseyi) gibi yeni yapılar içinde kurucu ya da öncü roller üstlenmiştir (Fişne, 2023, ss. 291, 292, 294).

Türkiye, Türk Cumhuriyetlerinin Birleşmiş Milletler (BM) ve Avrupa Güvenlik ve İş birliği Teşkilatı (AGİT) gibi uluslararası kuruluşlara, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) gibi bölgesel örgütlere üyelik süreçlerine destek sağlamıştır. Ayrıca, Türk Cumhuriyetlerinin NATO'nun Barış İçin Ortaklık (BİO) programına katılımı gibi stratejik adımlarda da Türkiye'nin rehberliği belirleyici olmuştur (Çetin, 2020, ss. 150-163).

TDT'ye üye devletlerin aynı zamanda farklı uluslararası ve bölgesel örgütlerde yer almaları ve bu yapılarda çeşitli roller üstlenmeleri dikkate alındığında, Teşkilatın kurumsal yapısının üye ülkelerin kimliklerine, dış politika önceliklerine ve mevcut ilişki ağlarına saygı gösteren esnek bir nitelik taşıdığı söylenebilir. Bu çerçevede TDT'nin hem Avrupa hem de Asya'daki üye ve gözlemci aktörlerin özerklik alanlarına aşırı müdahalede bulunmayan bir iş birliği modeli benimsediği görülmektedir. Nitekim Macaristan'ın Avrupa Birliği, Avrupa Konseyi ve NATO üyeliği, bu ülkenin TDT ile ilişkilerini geliştirmesine engel teşkil etmemiştir. Benzer şekilde Kazakistan ve Kırgızistan'ın Rusya merkezli Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'ne üye olmaları da Türk devletleri arasındaki kurumsal yaklaşmayı sınırlandırmamıştır. Ayrıca TDT'nin eylemsel düzeyde giderek daha görünür ve aktif bir yapı hâline gelmesi, üye ülkelerin Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT), İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT), Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) ve Şanghay İşbirliği Teşkilatı (ŞİÖ) gibi diğer uluslararası örgütlerle ilişkilerini sürdürmelerine ve geliştirmelerine de engel olmamıştır. Bu durum, TDT'nin dışlayıcı ya da bağlayıcı bir blok mantığıyla değil; çok katmanlı aidiyetleri ve çok yönlü dış politika tercihlerini tolere eden bir kurumsal zemin üzerinde yükseldiğini göstermektedir. Dolayısıyla söz konusu tablo, TDT'nin kendi ayakları üzerinde durabilen, üyelerinin farklı jeopolitik yönelimleriyle çatışmadan varlığını sürdürebilen bir örgütlenme modeli geliştirdiği şeklinde yorumlanabilir (Çınar ve Uzun, 2023, s. 149).

Bu bağlamda, Türkiye'nin öncülük ettiği veya kurucu üyesi olduğu Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT), Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ), Gelişen Sekiz Ülke Teşkilatı (D-8) ve Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) gibi yapılar hem bölgesel hem de küresel ölçekte önemli işlevler üstlenmiştir. Türkiye'nin bu örgütlerde oynadığı rol, dış politikasının 1990'lı yıllardan itibaren geçirdiği dönüşümü yansıtır niteliktedir. Geleneksel olarak Batı merkezli ittifak ilişkilerine ağırlık veren Türkiye, Soğuk Savaş sonrasında yakın çevresinde oluşan fırsatları değerlendirerek çok boyutlu ve çok yönlü bir dış politika stratejisi geliştirmiştir. Bu strateji çerçevesinde Türkiye gerek Asya ve Orta Doğu'da gerekse Karadeniz havzasında ve Afrika'da yeni diplomatik ve ekonomik açılımlar gerçekleştirmiş; aynı zamanda kültürel ve tarihî bağları canlandıran girişimlere öncülük etmiştir. Bu çalışmada, Türkiye'nin kurucu veya öncü rol üstlendiği dört önemli bölgesel/uluslararası örgüt –EİT, KEİ, D-8 ve TDT– karşılaştırmalı bir biçimde incelenecektir. Öncelikle her bir örgütün kuruluş amacı, kurumsal yapısı, üye profili ve faaliyet alanları ele alınacak; ardından Türkiye'nin bu yapılardaki konumlanması ve dış politikadaki yeri tartışılacaktır. Böylece, söz konusu örgütlerin hem Türkiye'nin dış politika vizyonuna katkısı hem de bölgesel ve küresel sistemdeki işlevleri analitik bir çerçevede değerlendirilmiş olacaktır.

Bu çalışma, Türkiye'nin kurucu/öncü rol üstlendiği Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT), Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ), Gelişen Sekiz Ülke (D-8) ve Türk Devletleri Teşkilatı'nın (TDT) tarihsel gelişim çizgileri, amaçları, üyelik yapıları, kurumsal organları ve kapasite göstergeleri temelinde karşılaştırmalı olarak incelenmesini amaçlamaktadır.

İnceleme, TDT'nin dil-kültür eksenli konumunun EİT/KEİ/D-8'in ekonomi-politik öncelikleriyle nerede kesiştiğini ve nerede ayrıştığını ortaya koymayı hedeflemekte; Türkiye'nin çok yönlü dış politika stratejisindeki tamamlayıcı işlevleri analitik bir çerçevede görünür kılmayı hedeflemektedir. Böylece çalışma, TDT'nin özgün yerini somut göstergeler üzerinden tartışmaya açarak literatüre kavramsal ve betimleyici katkı sunacaktır. Araştırma, betimleyici ve karşılaştırmalı inceleme yöntemiyle yürütülmektedir. Veri temeli, metinde yer alan kurumsal bilgiler, üyelik ve organ listeleri, resmî diller ve merkezler ile kapasite göstergelerinden (nüfus, yüzölçümü, GSYH) oluşmaktadır. Karşılaştırma ölçütleri, kuruluş mantığı (ekonomi-politik vs. dil-politik), kurumsal mimari (zirve/bakanlar/sekretarya vb.), üyelik rejimi (açık/kimlik temelli), coğrafi kapsam/merkez ve vizyon belgeleri olarak belirlenmiştir. Tablolaştırılmış göstergelerin yatay kıyaslaması yapılmakta; benzerlik-farklılık ekseninde metinsel içerik çözümlemesi gerçekleştirilmektedir.

Bu çalışmada kullanılan analiz kriterleri yöntemsel şeffaflık amacıyla açık biçimde tanımlanmıştır: (1) ekonomi-politik kapasite (üye ülkelerin ekonomik büyüklüğü, ticaret/ulaştırma/enerji iş birliği potansiyeli ve kurumsal ekonomik gündem), (2) dil-politik/kültürel yakınlık (ortak dil, kültürel bağlar, tarihsel referanslar ve bunların iş birliği söylemine etkisi), (3) kimlik temelli örgütlenme düzeyi (üyelik rejiminin etno-kültürel/kimliksel ölçütlere dayanma derecesi), (4) coğrafi kapsam ve jeostratejik konum (örgütün kapsadığı bölge, bağlantı koridorları ve merkez ülke/şehir konumlanması), (5) kurumsal yapı ve işlevsellik (zirve, bakanlar konseyi, sekretarya, komiteler ve karar süreçlerinin örgütsel kapasiteye katkısı). Bu kriterler, tüm karşılaştırma tablolarında ve metinsel çözümleme bölümünde aynı analitik çerçeve içinde uygulanmış; böylece örgütler arası benzerlik ve farklılıkların sezgisel değil, ölçüt temelli bir karşılaştırma mantığıyla değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Analizde öncelikle kurumlara ait göstergeleri karşılaştırılabilir hale getirilmekte ve sonra benzer ve farklı yönleri bir tabloda ortaya konulmaktadır. Çalışmada nedensel etki ölçümü yapılmamış, bulgular betimleyici karşılaştırma mantığı içinde yorumlanmıştır. Bu tercihler, verinin niteliği ve kapsamı göz önünde bulundurularak yöntemsel tutarlılığı artırmayı amaçlamaktadır.

Çalışma, Soğuk Savaş sonrası bölgeselcilik literatürü ve ekonomi-politik/dil-politik ayrımı üzerine temellendirilmektedir. EİT, KEİ ve D-8'in fonksiyonel/ekonomik entegrasyon hedefleri ön plana çıkmakta; TDT ise dil-kültür-tarih eksenli kimlik ve dayanışma boyutunu kurumsal yapıya taşımaktadır. Üyelik rejimlerinde KEİ ve D-8'in görece açıklığı ile TDT'nin kimlik temelli sınırlılığı ayrıştırıcı bir eksen oluşturmaktadır. Bu farklılıkların yanında, TDT'nin kimlik ve dayanışma hedefleri ile diğer üç örgütün ekonomik öncelikleri arasında işlevsel bir tamamlayıcılık bulunduğu varsayımı test edilmemekle birlikte metinsel delillendirmelerle desteklenmektedir.

Ayrıca, Ateş'in (2014) "doğu eksenli" tartışması, söz konusu örgütlerin ortaya çıkış zamanlaması ve coğrafi yönelimiyle ilişkilendirilmektedir. Bu çerçeve, Türkiye'nin çok yönlü dış politika stratejisinin kurumsal izdüşümlerinin anlaşılmasına katkı sunulmaktadır. Bu çalışmada "doğu eksenli" kavramı normatif bir yön tayini olarak değil, Türkiye'nin Batı merkezli kurumsal aidiyetlerini sürdürürken Avrasya, Karadeniz, Türkistan ve İslam coğrafyasında geliştirdiği kurumsal açılımları açıklayan analitik bir çerçeve olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla kavram, "eksen kayması" biçiminde indirgemeci bir kopuş anlatısından ziyade, dış politika yönelimlerinin çeşitlenmesi bağlamında ele alınmaktadır.

Benzer şekilde "çok yönlü dış politika", Türkiye'nin aynı anda farklı bölgesel örgütlenmelerde ekonomik, siyasi ve kültürel araçlar kullanarak hareket etmesini ifade eden bir kavramsallaştırma olarak değerlendirilmiştir. "Kimlik temelli örgütlenme" ise ortak dil, tarih ve kültürel aidiyetin üyelik rejimi ve kurumsal söylem üzerinde belirleyici olduğu örgüt tipini tanımlamak için kullanılmış; bu boyutun tek başına yeterli olmadığı, kurumsal kapasite ve çıkar temelli iş birliği unsurlarıyla birlikte anlam kazandığı değerlendirilmiştir.

Çalışmanın kapsamı, dört örgütün kuruluş yılları, merkezleri, resmî dilleri, üye/gözlemci sayıları ve kapasite göstergeleri ile TDT-EİT ilişkisine dair belirgin dönüm noktalarıyla sınırlanmaktadır. Bulgular, sağlanan metinsel veriler üzerinden türetilmekte; haricî veri doğrulaması yapılmamıştır. Bu nedenle sayısal büyüklükler tahmini nitelik taşımaktadır ve güncellemelerle değişebilecektir.

Bu nedenle çalışmada sayısal göstergeler, kesin ölçümden ziyade betimleyici karşılaştırma amacıyla kullanılmakta; sonuç cümleleri nedensel kesinlik iddiası taşımayacak biçimde temkinli bir akademik dil ile kurulmaktadır.

İnceleme, performans/çıktı değerlendirmesi veya nedensel etki analizi içermemektedir; yorumlar betimleyici karşılaştırma düzeyinde tutulmaktadır. Kavramsal ayrımların (ekonomi-politik vs. dil-politik) analitik şema olarak kullanıldığı; örgütlerin fiilî faaliyetlerinde alanlar arası örtüşmelerin bulunabileceği kabul edilmektedir. Sonuçlar, yalnızca incelenen dört örgüt bağlamında genellenebilir nitelikte olup, daha geniş bir evrene doğrudan genelleme iddiası taşımamaktadır. Çalışmanın bu sınırlılıkları, ileride gerçekleştirilecek veri genişletme ve performans merkezli incelemelerle aşılabilecektir.

2. Yöntem

Karşılaştırma için kullanılan temel analiz kriterleri beş başlık altında tanımlanmıştır: 1. ekonomi-politik kapasite (üye ülkelerin ekonomik ağırlığı, ticaret ağları, enerji/lojistik bağlantıları, yatırım ve üretim kapasitesi), 2. dil-politik ve kültürel yakınlık (ortak dil/kültür unsurlarının kurumsallaşmaya katkısı, eğitim-kültür iş birliği mekanizmaları), 3. kimlik temelli örgütlenme düzeyi (ortak tarih, semboller, söylem ve kolektif aidiyetin örgütsel dayanışmaya etkisi), 4. coğrafi kapsam ve jeostratejik konum (bölgesel süreklilik, koridorlar, çevre bölgelerle etkileşim), 5. kurumsal yapı ve işlevsellik (karar alma mekanizmaları, sekreteryası kapasitesi, uygulama araçları, çok taraflı programların sürdürülebilirliği).

Bu ölçütler, çalışmanın tüm tabloları ve tartışma bölümlerinde sistematik biçimde uygulanmış; böylece değerlendirme sürecinde kavramsal belirsizliklerin azaltılması ve örgütler arası karşılaştırmanın tutarlı bir çerçevede yürütülmesi amaçlanmıştır.

3. Kuramsal Çerçeve

Çalışmada kullanılan “doğu eksenini”, “çok yönlü dış politika” ve “kimlik temelli örgütlenme” kavramları, normatif bir yönelim ifadesi olarak değil, dış politika ve bölgeselcilik literatüründe kullanılan analitik kategoriler olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda “doğu eksenini”, devletlerin Avrasya merkezli diplomatik, ekonomik ve güvenlik ilişkilerine ağırlık vermesini ifade eden söylemsel ve stratejik bir yönelim olarak tanımlanmaktadır. Kavram, özellikle “eksen kayması” ve dış politikada yönelim tartışmalarıyla ilişkili literatür içinde değerlendirilmiştir.

“Çok yönlü dış politika” (multi-vector foreign policy) ise devletlerin tek bir güç merkezine bağımlı kalmaksızın birden fazla bölgesel ve küresel aktörle eşzamanlı ilişki kurma stratejisini ifade etmektedir. Bu yaklaşım, özellikle orta ölçekli devletlerin stratejik özerklik arayışlarını açıklamak bakımından işlevseldir. Çalışmada kavram, TDT üyelerinin dış politika davranışlarını anlamak için açıklayıcı bir araç olarak kullanılmaktadır.

“Kimlik temelli örgütlenme” kavramı ise ortak etnik-kültürel, dilsel ve tarihsel referansların kurumsal iş birliği üretme kapasitesine işaret etmektedir. Bu çerçevede çalışma, kimlik unsurlarının tek başına belirleyici olmadığını; ancak kurumsallaşma, söylem üretimi ve iş birliği meşruiyeti bakımından kolaylaştırıcı bir rol oynayabildiğini varsaymaktadır. Dolayısıyla TDT, yalnızca kültürel yakınlık üzerinden değil; kimlik, çıkar ve kurumsal kapasite bileşimi üzerinden değerlendirilmektedir.

4. TDT ve EİT

Türkiye'nin kurucusu veya öncüsü olduğu Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) ve Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) şu şekilde karşılaştırılabilir: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT), 1985 yılında Türkiye, İran ve Pakistan tarafından, bölgesel düzeyde ekonomik iş birliğini geliştirmek amacıyla kurulmuştur (T.C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.-a). Adından da anlaşılacağı üzere, bu örgütün temel yapısı ekonomi-politik temellere dayanmaktadır. Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) ise, dil ve kimlik temelli bir yaklaşımla inşa edilmiş bir yapıdır. Başlangıçta Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi (Türk Konseyi) adıyla temelleri atılmış, zamanla kurumsallaşarak bugünkü kimliğini kazanmıştır. TDT'nin temeli, 1992 yılında Ankara'da bir araya gelen bağımsız Türk cumhuriyetlerinin liderleri tarafından atılmıştır. Ancak teşkilatın resmî kuruluşu, 3 Ekim 2009 tarihinde Nahçıvan'da gerçekleştirilen zirvede, Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan devlet başkanlarının imzaladığı anlaşmayla gerçekleşmiştir. Merkezi İstanbul'dadır. EİT ise 1985'te Tahran'da kurulmuş olup, merkezi hâlen Tahran'dadır. Her iki yapı da bölgesel iş birliği platformlarıdır. Ancak TDT yalnızca Türk dili konuşan ülkeleri kapsadığı için küresel üyeliğe açık değildir. Buna karşın EİT, Anadolu'dan başlayıp Orta ve Güney Asya'ya kadar uzanan bir coğrafyada, daha geniş bir ekonomik koridoru hedeflemektedir.

EİT, ilk nesil hükümetler arası bölgesel örgütlerden biri olarak değerlendirilmektedir. Türkiye bu yapıda etkin bir role sahiptir. EİT, Türkiye için hem tarihî hem kültürel bağlara sahip olduğu Türkistan bölgesi ve Güney Asya ülkeleriyle ilişkileri geliştirmek açısından önemli bir platform sunmaktadır. TDT de benzer biçimde, Türkiye ile Türkistan bölgesindeki Türk cumhuriyetleri arasındaki ortak tarihsel ve kültürel miras üzerinden şekillenmiş olup, bu ülkelerle siyasi, ekonomik ve kültürel düzeyde iş birliği imkânlarını artırmayı hedeflemektedir.

Karşılaştırmayı Türkiye dışındaki üyeler açısından derinleştirdiğimizde, EİT içinde İran ve Pakistan'ın örgüte yüklediği anlamın Türkiye'den farklılaştığı görülmektedir: İran için EİT bölgesel ekonomik ağlar ve diplomatik etkileşim kapasitesini artıran bir platform niteliği taşıırken, Pakistan açısından Türkistan'a açılım, ticaret koridorları ve çok taraflı ekonomik eşgüdüm boyutu öne çıkmaktadır. EİT'ye sonradan katılan Türkistan cumhuriyetleri bakımından ise örgüt, Sovyet sonrası dönemde bölgesel ekonomik entegrasyon ve ulaştırma bağlantılarının çeşitlendirilmesi açısından işlevsel bir araç olarak değerlendirilebilir. TDT bakımından Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan gibi üyelerin katılım ve etkinlik gerekçeleri de yalnızca kültürel yakınlıkla açıklanamaz. Bu ülkeler açısından TDT; diplomatik görünürlük, ulaştırma/enerji koridorlarında eşgüdüm, siyasi istişare mekanizmaları ve bölgesel çok taraflılık kapasitesi üretme işlevleri nedeniyle de önem taşımaktadır.

EİT'nin resmî dili İngilizce'dir. Toplantılarda İngilizce ve Rusça kullanılmaktadır. Yaklaşık 500 milyon nüfusa sahip olan bu örgüt, 8 milyon km²'lik bir alanı kapsamaktadır. (T.C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.-a) TDT'nin resmî dilleri ise Türkçe, Kazakça, Kırgızca, Özbekçe ve Azerbaycan Türkçesi'dir. Tahminî nüfusu 260 milyon, yüzölçümü ise yaklaşık 4,2 milyon km²'dir. TDT'nin kurumsal yapısı; Devlet Başkanları Konseyi, Dışişleri Bakanları Konseyi, Kıdemli Memurlar Komitesi, Aksakallar Konseyi ve Sekretarya gibi organlardan oluşmaktadır. Bu yapı, karar alma süreçlerini yöneten temel unsurlardır. EİT'nin organizasyon yapısı ise zirve toplantıları, bakanlar konseyi, daimî temsilciler konseyi, bölgesel planlama konseyi, sekretarya, özel ajanslar ve bölgesel kuruluşlardan oluşmaktadır. Üye sayısı bakımından EİT'nin 10 daimî üyesi bulunmaktadır. TDT'nin ise 5 tam üyesi ve 3 gözlemci üyesi ile toplamda 8 üyeye sahiptir.

Türk Devletleri Teşkilatı'nın (TDT) 2040 Vizyon Belgesi'nde yer alan "üçüncü taraflarla iş birliği – uluslararası kuruluşlarla iş birliği" başlığının altında (Türk Devletleri Teşkilatı, 2021), Türk Devletleri Teşkilatı'nın (TDT) 2040 Vizyon Belgesi çerçevesinde, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) ile yeni ortaklıklar kurma hedefi açık biçimde yer almaktadır. Bu hedef doğrultusunda, TDT ile EİT arasında 23 Eylül 2014 tarihinde New York'ta imzalanan Mutabakat Zaptı, iki örgüt arasında daha kurumsal ve kapsamlı ilişkilerin geliştirilmesine zemin hazırlamıştır.

Ayrıca, Eylül 2023'ün sonunda TDT Genel Sekreteri, New York'ta gerçekleştirilen EİT Bakanlar Konseyi Gayri Resmî Toplantısına gözlemci kuruluş sıfatıyla katılmıştır. Bu toplantıda, iki teşkilat arasında oluşturulan ve sağlık, çevre, sivil havacılık, insan kaynakları gibi alanlarda iş birliğini öngören 2023-2024 Ortak Çalışma Programı'na atıfta bulunulmuş; ortak çıkarları önceleyen somut görevlerin uygulanması vurgulanmıştır. Bu gelişmeler, TDT'nin sadece üye devletlerle değil, bölgesel iş birliği örgütleriyle de eşgüdüm içinde hareket ettiğini ve çok taraflı ilişkilerini derinleştirme yönünde somut adımlar attığını göstermektedir (Türk Devletleri Teşkilatı, 2024).

Tablo 1*TDT-EİT Mukayesesi*

Özellik	Türk Devletleri Teşkilatı (TDT)	Ekonomik İş Birliği Teşkilatı (EİT/ECO)
Kuruluş yılı	2009 (<i>kurumsal kuruluş; zirve sürecinin başlangıcı 1992</i>)	1985 (<i>öncülü RCD: 1964</i>)
Merkez	İstanbul, Türkiye	Tahran, İran
Örgüt niteliği	Hükümetler arası, çok alanlı işbirliği örgütü	Bölgesel ekonomik işbirliği örgütü
Türkiye'nin rolü	Kurucu üye ve başlatıcı aktörlerden biri	İran ve Pakistan ile birlikte kurucu ülke
Resmî / kurucu çalışma dili	Azerbaycanca, Kazakça, Kırgızca, Türkçe ve İngilizce	İngilizce
Toplam nüfus	Yaklaşık 156,6 milyon (<i>5 tam üye toplamı</i>)	Yaklaşık 563,5 milyon (<i>10 üye toplamı, 2024</i>)
Toplam GSYH	Yaklaşık 1,86 trilyon ABD doları (<i>5 tam üye toplamı, 2024</i>)	Yaklaşık 2,79 trilyon ABD doları (<i>10 üye toplamı; 9 ülke için 2024, Afganistan için son mevcut veri 2023</i>)
Toplam yüzölçümü	Yaklaşık 4,242 milyon km ² (<i>5 tam üye toplamı</i>)	8 milyon km ² 'nin üzerinde
Üye yapısı	5 tam üye + 3 gözlemci devlet + 1 gözlemci kuruluş	10 üye devlet

Not: Tablodaki nüfus, GSYH/GSMH ve yüzölçümü verileri karşılaştırmalı amaçla ikincil kaynaklardan derlenmiştir (International Monetary Fund [IMF], 2025; United Nations Statistics Division, t.y.; World Bank, t.y.; T.C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.-a; Türk Devletleri Teşkilatı, t.y.-a). Sayısal göstergeler yaklaşık değerlerdir; karşılaştırılabilirlik için aynı veya benzer referans dönem esas alınmış, güncellemelerle değişebileceği dikkate alınmalıdır.

Tablo, Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) ile Ekonomik İş Birliği Teşkilatı'nın (EİT) kurumsal yapı, amaç ve ölçek bakımından birbirinden farklı, ancak belirli noktalarda tamamlayıcı özellikler taşıdığını göstermektedir. TDT, daha sınırlı bir üye yapısına sahip olmasına rağmen ortak tarih, dil ve kültürel yakınlık temelinde şekillenen çok boyutlu bir iş birliği modeli sunarken; EİT, daha geniş coğrafi kapsama ve nüfus potansiyeline sahip, ekonomik ve ticari iş birliğini merkeze alan bölgesel bir örgüt olarak öne çıkmaktadır. Bu çerçevede TDT'nin daha yoğun kimliksel ve diplomatik eşgüdüm üretmeye elverişli bir yapıya sahip olduğu, EİT'nin ise geniş üye tabanı sayesinde ekonomik ölçek ve bölgesel bağlantısallık bakımından daha kapsamlı bir alan sunduğu söylenebilir. Türkiye'nin her iki örgütte de kurucu ve yönlendirici aktörlerden biri olması, Ankara'nın yalnızca kimlik temelli değil, aynı zamanda ekonomi ve bölgesel iş birliği temelli çok katmanlı dış politika anlayışını da yansıtmaktadır. Dolayısıyla tablo, TDT ile EİT'nin birbirini dışlayan değil, aksine farklı öncelikler üzerinden bölgesel iş birliğini çeşitlendiren iki ayrı kurumsal çerçeve olarak değerlendirilebileceğini ortaya koymaktadır.

Bu kurumsal yakınlaşmanın somut göstergelerinden biri, EİT'nin TDT bünyesinde gözlemci statüsü kazanmış olmasıdır. Nitekim EİT, TDT'nin tam üyesi olmamakla birlikte, 3 Kasım 2023 tarihinde Astana'da düzenlenen 10. TDT Zirvesi'nde Devlet Başkanları Konseyi kararıyla gözlemci statüsü elde

etmiştir. Bu statü, EİT'ye TDT'nin toplantı ve süreçlerini izleme, kurumsal temaslarını geliştirme ve iş birliği alanlarını genişletme imkânı tanımaktadır. EİT'nin TDT'nin resmî gözlemciler listesinde yer alması da iki örgüt arasındaki ilişkinin yalnızca sözlüsel değil, kurumsal düzeyde de karşılık bulunduğunu göstermektedir (Türk Devletleri Teşkilatı, t.y.-a).

3. TDT ve KEİ

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ), 1992 yılında İstanbul'da düzenlenen bir zirveyle kurulmuş olup, bölgesel düzeyde ekonomik ve siyasi iş birliğini hedefleyen çok taraflı bir platformdur. (T.C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.-c) Günümüzde 13 üye devleti bünyesinde barındıran KEİ, Türkiye açısından yalnızca Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerle değil, aynı zamanda dış politikasında öncelikli konumda bulunan Kafkasya ve Balkanlardaki bazı ülkelerle de iş birliği geliştirme fırsatı sunmaktadır. Benzer şekilde, Türk Devletleri Teşkilatı'nın (TDT) da temelleri 1992 yılında atılmış, 2009 yılında kurumsal bir yapı kazanmış ve 2021 itibarıyla bugünkü adını alarak faaliyetlerini sürdürmeye başlamıştır.

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün (KEİ) kuruluşu, temelde jeopolitik nedenlere dayanmaktadır. İsminden de anlaşılacağı üzere, bu yapı esas olarak Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler tarafından oluşturulmuştur. Ancak Arnavutluk, Yunanistan, Ermenistan ve Azerbaycan gibi kıyısı bulunmayan ülkeler de üyeler arasında yer almaktadır. Kurucu ülkelerden Türkiye ve Yunanistan dışındakilerin büyük çoğunluğu, Sovyetler Birliği ve COMECON'un dağılmasının ardından bağımsızlık kazanan devletlerdir (Ertürk, 2002). Öte yandan, Türk Devletleri Teşkilatı'nın (TDT) ortaya çıkışı ise coğrafi değil, ortak dil ve kültüre dayalı politik saiklerle şekillenmiştir. Her iki teşkilatın temellerinin aynı yıl, yani 1992'de atılması ve üye ile gözlemci ülkelerin — Türkiye, Macaristan ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti hariç tutulduğunda — büyük ölçüde eski Sovyet coğrafyasından çıkmış olmaları, bu iki yapının ortaya çıktığı tarihsel bağlam açısından dikkat çekici bir benzerlik sunmaktadır.

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün (KEİ) oluşum süreci değerlendirildiğinde, 1980'li yılların sonunda Doğu Avrupa'da yaşanan dönüşümlerin etkisi açıkça görülmektedir. Bu dönemde ekonomik alanda serbest piyasa sistemine, siyasi düzlemde ise çok partili demokrasiye geçişin sağladığı ortam, KEİ'nin kuruluşunun zamanlamasını ve gerekçesini belirlemiştir. Türkiye'nin öncülüğünde geliştirilen bu girişim, bölgesel düzeyde ekonomik iş birliğini teşvik etmeyi hedeflemiştir (Güran ve Aktürk, 1995). Benzer şekilde, Türk Devletleri Teşkilatı'nın (TDT) kuruluş fikri de Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından şekillenen yeni siyasi konjonktürün bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve çok uluslu iş birliklerine zemin hazırlayan bu tarihsel arka planla paralellik göstermektedir.

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ), amaçlarını benimseyen ve bu doğrultuda katkı sunmak isteyen tüm ülkelere üyelik imkânı tanıyan açık bir yapıya sahiptir. Ayrıca, örgütün faaliyetlerine destek vermeye istekli devletler veya uluslararası kuruluşlar için gözlemci üyelik statüsü de bulunmaktadır; hâlihazırda yedi gözlemci üye mevcuttur. Buna karşılık, Türk Devletleri Teşkilatı (TDT), yalnızca Türk dili konuşan ülkeleri tam üyeliğe kabul etmektedir. Gözlemci üyelik için herhangi bir resmi sınırlama bulunmamakla birlikte, uygulamada bu statünün genellikle Türk kökenli veya kültürel bağları bulunan devletlere açık olduğu görülmektedir.

Türk Devletleri Teşkilatı (TDT), temel amacı "Türk dili konuşan ülkeler arasında çok yönlü ve derinleştirilmiş iş birliğini teşvik etmek" (Türk Devletleri Teşkilatı, t.y.-b) olan bir hükümetler arası yapıdır. Buna karşılık Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ), ekonomik iş birliğinin yanı sıra, üye devletler arasında dostane ilişkilerin kurulması, iyi komşuluk bağlarının güçlendirilmesi, karşılıklı güvenin artırılması ve sürekli diyalog ortamının sağlanması gibi daha geniş kapsamlı diplomatik hedefler de gütmektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.-c).

KEİ özelinde Türkiye dışındaki üyelerin örgüte katılım motivasyonları incelendiğinde, Karadeniz havzasındaki kıyıdaş ülkeler için deniz ticareti, ulaştırma, enerji ve bölgesel istikrar başlıklarının; kıyıdaş olmayan üyeler için ise Karadeniz bağlantılı pazarlara erişim, diplomatik diyalog ve bölgesel

ekonomik iş birliği imkânlarının öne çıktığı görülmektedir. Bu durum, KEİ'nin jeopolitik temelli doğasının, üyeler bazında farklı ekonomik ve diplomatik beklentilerle tamamlandığını göstermektedir.

TDT'de ise özellikle Azerbaycan'ın siyasi eşgüdüm ve ulaştırma koridorları, Kazakistan ve Kırgızistan'ın bölgesel iş birliği ve kurumsal görünürlük, Özbekistan'ın ise ekonomik açılım ve çok taraflı diplomatik manevra alanını genişletme hedefleri çerçevesinde daha etkin bir rol üstlendiği söylenebilir. Bu nedenle, TDT'nin üyelik motivasyonları, ortak kimlik zemini üzerinde çeşitlenen ulusal çıkar öncelikleriyle birlikte okunmalıdır.

Tablo 2

TDT-KEİ Mukayesesi

Özellik	Türk Devletleri Teşkilatı (TDT)	Karadeniz Ekonomik İş Birliği Örgütü (KEİ/BSEC)
Kuruluş yılı	2009 (<i>kurumsal kuruluş</i>); tarihsel kökleri 1992 Ankara Zirvesine uzanır	1992 (<i>İstanbul Zirvesi</i>)
Merkez	İstanbul, Türkiye	İstanbul, Türkiye
Örgüt niteliği	Hükümetler arası, çok alanlı işbirliği örgütü	Bölgesel ekonomik işbirliği örgütü
Türkiye'nin rolü	Kurucu üye ve 1992'den beri zirve sürecinin başlıca başlatıcı aktörü	Kuruluşunda öncü/proaktif aktör ve ev sahibi ülke
Diller	Kurucu anlaşma dilleri: Azerbaycanca, Kazakça, Kırgızca, Türkçe ve İngilizce; güncel kurumsal kullanımda Özbekçe de yer almaktadır	İngilizce, Rusça
Toplam nüfus	Yaklaşık 156,6 milyon (<i>5 tam üye; OTS üye sayfalarındaki nüfus toplamı</i>)	350 milyondan fazla
Toplam GSYH / GSMH	Yaklaşık 1,86 trilyon ABD doları (<i>2024, cari ABD doları; 5 tam üye, Dünya Bankası toplamı</i>)	Yaklaşık 2,95 trilyon ABD doları (<i>BSEC'in resmî 2021 broşüründeki son toplu nominal rakam; daha yeni broşürlerde toplu GDP yerine ticaret hacmi veriliyor</i>)
Toplam yüzölçümü	4.242.362 km ² (<i>5 tam üye toplamı</i>)	Yaklaşık 20 milyon km ²
Üye yapısı	5 tam üye + 3 gözlemci devlet (<i>Macaristan, Türkmenistan, KKTC</i>) + 1 gözlemci kuruluş (ECO)	13 üye devlet

Not: TDT'ye ilişkin nüfus, yüzölçümü ve GSYH verileri beş tam üyenin resmî OTS ülke sayfaları ile Dünya Bankası 2024 cari ABD doları verilerinin toplamı üzerinden hesaplanmıştır (World Bank, t.y.; Türk Devletleri Teşkilatı, t.y.-a). KEİ'ye ilişkin nüfus ve yüzölçümü verileri BSEC'in güncel resmî tanıtım materyallerinden; toplu nominal GDP verisi ise BSEC'in 2021 tarihli resmî broşüründen alınmıştır (Organization of the Black Sea Economic Cooperation, 2021). Bu nedenle özellikle KEİ'nin GDP satırı güncel yıllık toplamdan ziyade son erişilebilir resmî toplu göstereyi yansıtmaktadır.

Bu tabloda TDT için nüfus ve yüzölçümü, örgütün resmî üye sayfalarında verilen ülke verilerinin toplamından; GSYH ise Dünya Bankası'nın 2024 cari ABD doları verilerinin toplamından türetilmiştir. KEİ için ise resmî kaynaklar güncel olarak "350 milyondan fazla nüfus" ve "yaklaşık 20 milyon km²" vermektedir; ancak daha yeni KEİ broşürleri toplu nominal GDP rakamını değil, bölgesel ticaret hacmini öne çıkarmaktadır. Bu yüzden 2,95 trilyon dolar rakamı kullanılacaksa bunun güncel değil, BSEC'in 2021 resmî broşüründeki toplu nominal GDP verisi olduğu not edilmelidir (Organization of the Black Sea Economic Cooperation, 2021).

4. TDT ve D-8

Gelişen Sekiz Ülke Teşkilatı (D-8), 1997 yılında Türkiye'nin öncülüğünde kurulmuş ve küresel ölçekte faaliyet gösteren bir iş birliği yapısıdır. Buna karşılık, Türk Devletleri Teşkilatı'nın (TDT) temelleri 1992'de atılmış, 2009'da kurumsallaşmış ve 2021 yılında bugünkü adını alarak bölgesel nitelikli bir örgüt olarak yapılandırılmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.-b; Türk Devletleri Teşkilatı, 2021).

D-8, her ne kadar İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) bünyesinde öne çıkan ülkeler tarafından kurulmuş olsa da yapısı itibarıyla tüm gelişmekte olan ülkelere açık bir iş birliği platformudur. Buna karşın, Türk Devletleri Teşkilatı (TDT), üyelik bakımından daha sınırlayıcı bir yapıya sahiptir ve esas olarak Türk soylu ya da kültürel olarak akraba kabul edilen devletleri hedef almaktadır. Günümüzde teşkilatın sekiz üyesi bulunmakta olup, bunlardan beşi tam üye, üçü ise gözlemci statüsündedir. Tüm üyeler, etnik veya kültürel açıdan Türk kökenli topluluklardan oluşmaktadır.

Kuruluş amacı açısından değerlendirildiğinde, D-8 ağırlıklı olarak ekonomik iş birliğine odaklanan bir teşkilat niteliği taşımaktadır. Buna karşılık, Türk Devletleri Teşkilatı (TDT), kültürel, tarihsel ve dilsel ortaklıklar temelinde şekillenmiş bir yapıya sahiptir. D-8, temel olarak İslam coğrafyasındaki ülkeleri bir araya getirmeyi hedefleyen bir yapılanma iken, Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) ise ağırlıklı olarak Türk soylu ülkeler arasında iş birliği geliştirmeyi amaçlayan bir örgüt olarak öne çıkmaktadır.

Her iki yapının da günümüzde sekizer üyesi bulunmakta; TDT bünyesinde beş tam üye ve üç gözlemci yer almaktadır. Nüfus bakımından değerlendirildiğinde, TDT ülkeleri yaklaşık 260 milyonluk bir nüfusa sahipken, D-8 üyesi ülkelerin toplam nüfusu 1,2 milyara ulaşmakta ve bu da dünya nüfusunun yaklaşık yedide birine karşılık gelmektedir. Örgütlerin resmî dilleri açısından da belirgin farklar bulunmaktadır: TDT, üye ülkelerin resmî dillerini (Türkçe, Kazakça, Kırgızca, Özbekçe, Azerbaycan Türkçesi) ve İngilizceyi kabul ederken; D-8 yalnızca İngilizceyi resmî dil olarak benimsemiştir. Ayrıca, her iki örgütün geleceğe dönük yol haritalarını ortaya koyan vizyon belgeleri mevcuttur. D-8, 2012-2030 dönemini kapsayan bir vizyon belgesi hazırlamışken, TDT'nin 2040 hedeflerini içeren bir vizyon belgesi bulunmaktadır.

3 Şubat 2023 tarihinde İstanbul'da, Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) ile Gelişen Sekiz Ülke Teşkilatı (D-8) arasında üst düzey sekreteryaya düzeyinde bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıda, iki örgüt arasındaki iş birliği alanları kapsamlı şekilde ele alınmış; ilişkilerin daha da ileriye taşınması amacıyla somut adımlar atılması yönünde karşılıklı görüş alışverişinde bulunulmuştur. Ayrıca, bölgesel düzeyde ekonomik ve sosyal kalkınmayı desteklemeye yönelik ortak çabaların artırılması yönündeki kararlılık yinelenmiştir.

D-8 karşılaştırmasında da Türkiye dışındaki üyelerin hedef ve faaliyetleri dikkate alındığında, Pakistan, Bangladeş ve Nijerya gibi üyeler açısından ticaret hacminin artırılması, sanayi ve tarım iş birliği, teknoloji paylaşımı ve kalkınma odaklı ekonomik koordinasyon; Endonezya ve Malezya gibi üyeler açısından ise Güney-Güney iş birliği ağlarının güçlendirilmesi ve alternatif ekonomik ortaklıkların geliştirilmesi ön plana çıkmaktadır. İran ve Mısır gibi üyeler bakımından da D-8, dönemsel siyasi farklılıklara rağmen ekonomik diplomasi için kurumsal bir zemin oluşturmaktadır.

Bu çerçevede D-8 ile TDT'nin karşılaştırılması, yalnızca Türkiye merkezli bir liderlik anlatısı üzerinden değil, üyelerin farklı bölgesel konumları ve kalkınma öncelikleri doğrultusunda örgütlere yükledikleri işlevler üzerinden yapıldığında daha dengeli bir analitik sonuç ortaya çıkarmaktadır.

Tablo 3*TDT-D-8 Mukayesesi*

Özellik	Türk Devletleri Teşkilatı (TDT)	Gelişen Sekiz Ülke (D-8)
Kuruluş yılı	2009 (<i>kurumsal kuruluş; tarihsel kökleri 1992 zirvelerine uzanır</i>)	1997
Merkez	İstanbul, Türkiye	İstanbul, Türkiye
Örgüt niteliği	Bölgesel/kıtalararası, çok alanlı hükümetler arası işbirliği örgütü	Kıtalararası, ekonomik ve kalkınma odaklı hükümetler arası örgüt
Türkiye'nin rolü	Kurucu üye, ev sahibi ülke ve başlıca itici aktörlerden biri	Kurucu üye ve başlıca kurucu aktörlerden biri
Çalışma / resmî diller	Üye devletlerin devlet dilleri + İngilizce	İngilizce
Toplam nüfus	Yaklaşık 159,9 milyon (<i>yalnızca 5 tam üye üzerinden, 2024</i>)	Yaklaşık 1,27 milyar (<i>8 üye üzerinden, 2024</i>)
Toplam GSYH	Yaklaşık 1,86 trilyon ABD doları (<i>5 tam üye, cari ABD doları, 2024</i>)	Yaklaşık 5,12 trilyon ABD doları (<i>8 üye, cari ABD doları, 2024</i>)
Toplam yüzölçümü	Yaklaşık 4,24 milyon km ² (<i>5 tam üye bazında</i>)	Yaklaşık 7,73 milyon km ²
Üye yapısı	5 tam üye + 3 gözlemci (<i>Macaristan, Türkmenistan, KKTC</i>)	8 üye

Not: TDT-D-8 karşılaştırmasında kullanılan sayısal göstergeler, örgütlerin resmî üye bileşimleri esas alınarak Dünya Bankası'nın 2024 nüfus ve cari ABD doları cinsinden GSYH verileri üzerinden derlenmiş yaklaşık toplam değerlerdir (World Bank, t.y.). TDT için toplamlar yalnızca tam üyeler üzerinden hesaplanmıştır; gözlemci üyeler bu toplama dâhil edilmemiştir. Yüzölçümü verileri ise üye devletlerin güncel ülke yüzölçümlerinin yaklaşık toplamını göstermektedir; analitik amaç, örgütlerin görece ölçeğini ortaya koymaktır; kesin zaman-serisi karşılaştırması yapmak değildir.

Karşılaştırmalı çerçeve, Türkiye dışındaki üyelerin örgütlere katılım gerekçeleri dikkate alınarak genişletildiğinde, incelenen yapılar arasında tek tip bir motivasyon örüntüsünün bulunmadığı görülmektedir. EİT ve D-8'te ekonomi, kalkınma ve ticaret eksenli beklentiler daha baskın görünürken; KEİ'de bölgesel istikrar ve jeoekonomik bağlantısallık, TDT'de ise kimliksel ve kültürel yakınlıkla birlikte diplomatik eşgüdüm, ulaştırma ve enerji koridorları ile kurumsal görünürlük hedefleri öne çıkmaktadır. Bu durum, örgütlerin yalnızca kuruluş söylemleri üzerinden değil, üye devletlerin çok katmanlı katılım motivasyonları ve dış politika öncelikleri birlikte değerlendirilerek analiz edilmesi gerektiğini göstermektedir.

5. Sonuç

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT), Gelişen Sekiz Ülke Teşkilatı (D-8) ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ), farklı bölgesel ve tematik odaklara sahip olsalar da ortak amaçları arasında ekonomik iş birliğini geliştirmek, özel sektörün rolünü artırmak ve diğer ülkeler ile uluslararası kuruluşlarla ilişkileri derinleştirmek yer almaktadır. EİT ve D-8, özellikle üye ülkelerin sürdürülebilir ekonomik kalkınmasını ve refah düzeyini yükseltmeyi hedeflemektedir. KEİ ise, bu ekonomik hedeflerin yanı sıra, üye devletler arasında dostane ilişkiler, iyi komşuluk, karşılıklı saygı ve çok taraflı iş birliğinin güçlendirilmesini amaç edinmiştir. Öte yandan, Türk Devletleri Teşkilatı (TDT), ekonomik ve kültürel boyutların ötesinde, Türk dünyası içinde birlik ve dayanışmayı güçlendirmeyi, ortak çıkarları savunmayı ve Türk devletlerinin kalkınmasına katkı sunmayı temel amaç olarak benimsemektedir.

Bu çerçevede TDT, siyasi uyum, ekonomik ortaklıklar ve kültürel yakınlaşma ekseninde bütüncül bir iş birliği vizyonu ortaya koymaktadır.

Bu çalışma, Türkiye'nin kurucu ya da öncü rol üstlendiği dört ayrı bölgesel/uluslararası örgütü—Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT), Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ), Gelişen Sekiz Ülke Teşkilatı (D-8) ve Türk Devletleri Teşkilatı'nı (TDT)—karşılaştırmalı bir çerçevede inceleyerek, söz konusu yapıların Türkiye'nin çok yönlü dış politika stratejisindeki yerini ve işlevini değerlendirmeyi amaçlamıştır. İnceleme sonucunda, bu dört örgütün aynı dış politika yöneliminin tek tip kurumsal yansımaları olmadığı; aksine farklı coğrafi, tematik ve kurumsal mantıklara dayanan, fakat belirli alanlarda birbirini tamamlayan iş birliği platformları olduğu görülmüştür. Bu nedenle çalışmanın temel bulgusu, Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası dönemde geliştirdiği çok boyutlu dış politika anlayışının, birbirinden farklı önceliklere sahip örgütsel çerçeveler üzerinden somutlaştığı yönündedir.

Karşılaştırmalı olarak değerlendirildiğinde, öncelikle örgütlerin kuruluş mantıkları bakımından belirgin bir ayrışmaya işaret etmektedir. EİT, KEİ ve D-8, ağırlıklı olarak ekonomi-politik ekseninde şekillenen; ticaret, ulaştırma, enerji, yatırım, kalkınma ve bölgesel bağlantısallık gibi alanlara öncelik veren yapılardır. Buna karşılık TDT, ortak dil, tarih, kültür ve aidiyet unsurlarını kurumsal zemine taşıyan daha özgün bir kimlik temelli örgütlenme örneği olarak öne çıkmaktadır. Bununla birlikte, çalışmanın ortaya koyduğu önemli noktalardan biri, bu ayrımın mutlak ve geçirimsiz olmadığıdır. TDT yalnızca kültürel dayanışma üreten sembolik bir yapı değildir; siyasi istişare, ekonomik iş birliği, ulaştırma koridorları, enerji eşgüdümü ve kurumsal görünürlük gibi başlıklarda da işlev üretmektedir. Benzer şekilde EİT, KEİ ve D-8 de salt ekonomik platformlar olmayıp, üyeleri arasında diplomatik temas, siyasal diyalog ve bölgesel istikrarın desteklenmesi bakımından daha geniş işlevler üstlenmektedir. Dolayısıyla çalışma, “ekonomi-politik” ile “dil-politik/kimlik temelli” ayrımının açıklayıcı olmakla birlikte, örgütlerin fiilî işlevlerinin çok boyutlu yapısını dışlamayan esnek bir analitik çerçeve içinde değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Çalışmadan çıkan ikinci temel sonuç, Türkiye'nin bu örgütlerin tamamında merkezi ve ayırt edici bir aktör olduğudur. Türkiye, incelenen dört yapının tümünde ya kurucu ya da başlatıcı rol oynamış; bu durum Ankara'nın yalnızca mevcut çok taraflı yapılara eklenen bir ülke değil, aynı zamanda yeni bölgesel iş birliği platformları üreten bir dış politika aktörü olduğunu ortaya koymuştur. Bu bağlamda EİT, KEİ, D-8 ve TDT'nin birlikte okunması, Türkiye'nin dış politika yönelimindeki dönüşümü daha açık biçimde görünür kılmaktadır. Cumhuriyetin ilk dönemlerinden itibaren ağır basan Batı/Avrupa merkezli kurumsal aidiyetler zaman içinde tümüyle terk edilmemiş; ancak bunlara ek olarak Karadeniz, Türkistan, Güney Asya, Orta Asya ve daha geniş İslam coğrafyasını kapsayan yeni kurumsal açılımlar geliştirilmiştir. Bu yönüyle çalışma, Türkiye'nin dış politika pratiğinin bir “eksen kayması”ndan çok, kurumsal ve coğrafi çeşitlenme üzerinden şekillenen bir “çok yönlü dış politika” mantığıyla açıklanmasının daha isabetli olduğunu desteklemektedir.

Bununla birlikte, araştırma yalnızca Türkiye merkezli bir anlatıya dayanmamış; örgütlerin diğer üyeleri açısından taşıdığı anlam ve işlevleri de dikkate almıştır. Bu açıdan elde edilen bulgular, incelenen örgütlerde üyelik motivasyonlarının homojen olmadığını göstermektedir. EİT'de İran ve Pakistan'ın bölgesel ekonomik ağlar, ticaret koridorları ve diplomatik etkileşim kapasitesi bakımından farklı önceliklere sahip olduğu; Sovyet sonrası Türkistan cumhuriyetlerinin ise örgütü ekonomik entegrasyon ve ulaştırma çeşitlendirmesi için işlevsel gördüğü anlaşılmaktadır. KEİ'de kıyıdaş ve kıyıdaş olmayan üyelerin örgüte yükledikleri anlam farklılaşmakta; bazı üyeler için deniz ticareti ve enerji güvenliği öne çıkarken, bazıları için diplomatik diyalog ve Karadeniz bağlantılı ekonomik ağlara erişim daha önemli görünmektedir. D-8'te kalkınma, sanayi, tarım, teknoloji paylaşımı ve Güney-Güney iş birliği eksenini belirginleşirken; TDT'de ortak kimlik zemini önemli olmakla birlikte, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan gibi üyelerin diplomatik görünürlük, siyasi eşgüdüm, ulaştırma ve enerji hatları üzerinde ortak hareket etme gibi rasyonel-stratejik beklentilerle hareket ettiği görülmektedir.

Bu durum, örgütlerin yalnızca kuruluş belgeleri ya da normatif söylemleri üzerinden değil, üye devletlerin çok katmanlı çıkarları bağlamında analiz edilmesi gerektiğini teyit etmektedir.

Araştırmanın üçüncü önemli sonucu, TDT'nin incelenen dört yapı içinde özgün ama yalıtık olmayan bir konum işgal ettiğidir. TDT'yi diğer örgütlerden ayıran başlıca unsur, üyelik rejiminin büyük ölçüde ortak dil, tarih ve kültürel aidiyet temelinde şekillenmesidir. Bu yönüyle TDT, açık üyelik mantığına daha yakın olan KEİ ve D-8'ten; geniş ekonomik coğrafya hedefleyen EİT'den ayrılmaktadır. Ancak bu özgünlük, TDT'nin diğer örgütlerle rekabet hâlinde ya da onların alternatifi olduğu anlamına gelmemektedir. Aksine çalışma, TDT'nin kimlik ve dayanışma eksenli kurumsal kapasitesinin, EİT, KEİ ve D-8'in ekonomik ve işlevsel öncelikleriyle tamamlayıcı bir ilişki içinde okunabileceğini göstermektedir. Özellikle TDT'nin 2040 Vizyon Belgesi'nde uluslararası kuruluşlarla iş birliğine verilen yer, EİT ile imzalanan mutabakatlar, ortak çalışma programları ve EİT'nin TDT'de gözlemci statüsü elde etmesi, bu tamamlayıcılığın kurumsal düzeyde de somutlaştığını ortaya koymaktadır. Bu çerçevede TDT, Türk dünyası merkezli kimlikli bir dayanışma platformu olmanın ötesinde, diğer bölgesel örgütlerle temas kurabilen ve çok taraflı ağlar içinde konumlanan bir örgütsel aktör niteliği kazanmaktadır.

Sayısal ve kurumsal göstergeler de bu analitik çerçeveyi desteklemektedir. EİT, daha geniş coğrafi kapsama, daha yüksek nüfus ve daha büyük ekonomik ölçek üzerinden öne çıkarken; KEİ, Karadeniz havzası merkezli çok taraflı bölgesel etkileşim kapasitesiyle dikkat çekmektedir. D-8 ise coğrafi açıdan daha dağınık ama nüfus ve ekonomik büyüklük bakımından oldukça geniş bir kalkınma iş birliği alanı sunmaktadır. TDT ise daha sınırlı bir tam üye yapısına sahip olmasına rağmen, kimlikli yakınlığın kurumsal eşgüdümüne dönüşme potansiyeli bakımından özgün bir yoğunluk üretmektedir. Buradan hareketle, örgütlerin etkisini yalnızca üye sayısı, toplam nüfus ya da GSYH gibi nicel göstergelerle değerlendirmek yeterli değildir. Nitekim bazı örgütler geniş ölçekli ekonomik kapasite üretirken, bazıları daha dar ama daha yoğun bir siyasi, diplomatik veya kültürel eşgüdüm zemini oluşturmaktadır. Bu nedenle çalışma, ölçek ile kurumsal yoğunluk arasındaki farkın dikkate alınmasının karşılaştırmalı analiz açısından önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Makalede kullanılan betimleyici ve karşılaştırmalı yöntem, örgütlerin kuruluş mantıkları, üyelik rejimleri, kurumsal yapıları, coğrafi kapsamları ve kapasite göstergeleri arasında sistematik bir kıyaslama yapmayı mümkün kılmıştır. Bununla birlikte, çalışmanın ulaştığı sonuçların performans, etkililik ya da nedensel etki düzeyinde genellenmemesi gerektiği de açıktır. Bu araştırma, söz konusu örgütlerin fiilî politika çıktılarında çok, kurumsal konumlanışlarını ve Türkiye'nin dış politika vizyonundaki yerlerini çözümlenmeyi hedeflemiştir. Dolayısıyla burada ortaya konan bulgular, örgütlerin ne ölçüde başarılı olduklarına dair kesin hükümlerden ziyade, hangi alanlarda benzeştiklerini, hangi alanlarda ayrıştıklarını ve Türkiye'nin dış politika repertuarında hangi işlevleri yerine getirdiklerini göstermektedir. Bu yönüyle çalışma, açıklayıcı olmaktan çok analitik-betimleyici bir katkı sunmaktadır.

Bu sınırlılıklar aynı zamanda gelecekte yapılacak araştırmalar için yeni imkânlar da ortaya koymaktadır. İlk olarak, incelenen dört örgütün yalnızca kurumsal yapıları değil, somut politika çıktıları, uygulama kapasitesi ve sektörel başarı düzeyleri de karşılaştırmalı olarak ele alınabilir. Özellikle ulaştırma koridorları, enerji projeleri, ticaret hacmi, eğitim-kültür programları ve diplomatik koordinasyon mekanizmaları üzerinden daha nicel ve performans odaklı incelemeler yapılması mümkündür. İkinci olarak, Türkiye dışındaki üye devletlerin söz konusu örgütlerdeki konumlarını daha ayrıntılı biçimde inceleyen ülke bazlı çalışmalar, örgütlerin iç dinamiklerini daha açık biçimde ortaya koyabilir. Üçüncü olarak, TDT'nin EİT, D-8, KEİ, İİT (İslam İşbirliği Teşkilatı), ŞİÖ (Şangay İşbirliği Örgütü), AEB (Avrasya Ekonomik Birliği) ve benzeri yapılarla ilişkisi çok boyutlu bölgeselcilik perspektifi içinde ele alınarak, örgütler arası etkileşim ve kurumsal ağ analizleri geliştirilebilecektir.

Sonuç olarak bu çalışma, EİT, KEİ, D-8 ve TDT'nin Türkiye'nin dış politika vizyonunda birbirini dışlamayan, farklı işlevler üstlenen ve belirli alanlarda birbirini tamamlayan kurumsal çerçeveler olduğunu ortaya koymaktadır. EİT ve D-8'in ekonomik entegrasyon ve kalkınma odaklı yönelimi, KEİ'nin bölgesel jeoekonomik ve diplomatik istikrar üretme kapasitesi, TDT'nin ise kimlik, kültür ve siyasi eşgüdüm temelindeki özgün kurumsal konumu birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası dış politika mimarisinin tek eksenli olmadığı, çoğul ve çok yönlü-boyutlu bir yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu çerçevede TDT, incelenen örgütler arasında yalnızca kültürel yakınlık temelinde kurulan bir birlik olarak değil; ekonomik, siyasi ve diplomatik alanlarda giderek daha görünür hâle gelen bir bölgesel aktör olarak değerlendirilmelidir. Aynı biçimde EİT, KEİ ve D-8 de Türkiye'nin çevre bölgelerde etki üretme, iş birliği ağları kurma ve çok taraflı diplomatik hareket alanını genişletme kapasitesinin önemli araçları olarak görülmelidir. Dolayısıyla makalenin genel sonucu, Türkiye'nin bölgesel ve uluslararası örgütler aracılığıyla geliştirdiği dış politika pratiğinin, kimlik, çıkar, ekonomi ve jeopolitik unsurların iç içe geçtiği çok boyutlu bir bölgeselcilik stratejisi olarak okunabileceğidir.

Makale Bilgi Formu

Yazar Notu: Bu çalışma, "Türk Devletleri Teşkilatı'nın Türk Birliği'ne Dönüşme İmkânının İncelenmesi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazar tarafından potansiyel çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Yapay Zekâ Bildirimi: Bu makale yazılırken hiçbir yapay zekâ aracı kullanılmamıştır.

İntihal Beyanı: Bu makale iThenticate tarafından taranmıştır.

Kaynakça

- Acharya, A. (2002). Regionalism and the emerging world order: Sovereignty, autonomy, identity. İçinde S. Breslin, C. W. Hughes, N. Phillips, ve B. Rosamond (Ed.), *New regionalisms in the global political economy* (ss. 20-32). Routledge.
- Ateş, D. (2014). *Uluslararası politika: Dünyayı anlamak ve anlatmak*. Dora Yayınları.
- Çetin, N. (2020). Central Asian states' relations with Turkey (1991-2020). İçinde M. Yorulmaz ve S. Yılmaz (Ed.), *The changing perspectives of Central Asia in the 21st century* (ss. 150-163). Kriter Yayınları.
- Çınar, Y. ve Uzun, Y. U. (2023). Köklü geçmişten güçlü geleceğe Türk Devletleri Teşkilatı: Küresel ekonomik-siyasal potansiyeli ve teşkilatın geleceğine dair öngörüler. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(Özel Sayı), 141-156. <https://doi.org/10.33206/mjss.1296831>
- Ertürk, E. (2002). *Uluslararası iktisadi birleşmeler*. Vipaş Yayınları.
- Fawcett, L. (1995). Regionalism in historical perspective. İçinde L. Fawcett ve A. Hurrell (Ed.), *Regionalism in world politics: Regional organization and international order* (ss. 9-36). Oxford University Press.
- Fişne, M. (2023). Kuruluşuna Türkiye'nin öncülük ettiği uluslararası örgütler: EİT, KEİ ve D-8. İçinde H. M. Boyraz ve F. Cicioğlu (Ed.), *Uluslararası örgütler: Tarih, kuram ve örnekler* (ss. 291-307). Nobel Yayıncılık.
- Güran, N. ve Aktürk, İ. (1995). *Uluslararası iktisadi kuruluşlar*. Karınca Matbaacılık.
- International Monetary Fund. (2025). *World Economic Outlook Database: Nisan 2025*. <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2025/april>
- Organization of the Black Sea Economic Cooperation. (2021). *BSEC at a glance* [Broşür]. https://www.bsecorganization.org/UploadedDocuments/BsecAtAGlance/Brochure%202021_912.pdf
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (t.y.-a). *Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT)*. https://www.mfa.gov.tr/ekonomik-isbirligi-teskilati-_eit_.tr.mfa
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (t.y.-b). *Gelişen Sekiz Ülke (D-8) Teşkilatı*. https://www.mfa.gov.tr/gelisen-sekiz-ulke-_d-8_.tr.mfa
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (t.y.-c). *Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ)*. https://www.mfa.gov.tr/karadeniz-ekonomik-isbirligi-orgutu-_kei_.tr.mfa
- Türk Devletleri Teşkilatı. (2021, 13 Kasım). *Turkic World Vision 2040*. <https://www.turkicstates.org/en/news/turkic-world-vision-2040>
- Türk Devletleri Teşkilatı. (2024). *Uluslararası kuruluşlarla işbirliği* [PDF]. <https://turkicstates.org/u/Uluslararası%20kuruluşlarla%20işbirliği>
- Türk Devletleri Teşkilatı. (t.y.-a). *Observers*. <https://www.turkicstates.org/en/observers>
- Türk Devletleri Teşkilatı. (t.y.-b). *Türk Konseyi hakkında*. <https://www.turkicstates.org/tr/turk-konseyi-hakkında>
- United Nations Statistics Division. (t.y.). *UNdata*. (Erişim tarihi: 7 Mart 2026) <https://data.un.org/>
- World Bank. (t.y.). *World Development Indicators*. Erişim tarihi: 7 Mart 2026, <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>